

A szarvasi túrtartó felirata

1983. április 27-én Juhász Irén, a szarvasi Tessedik Sámuel Múzeum osztályvezető régésze, egy avar sírban egy csont túrtartót talált, amelyen egy feliratot vett észre. Juhász Irén Vásáry Istvánt és engem kért fel arra, hogy a feliratot paleográfiai és nyelvészeti szempontból feldolgozzuk. Juhász Irén előzetes közleménye a túrtartóról az Acta Archeologica 1983-as évfolyamának 3—4-es számában jelent meg németül, közleményének magyar változata a Magyar Tudomány 1985 februári füzetében olvasható. Az alábbiakban előzetes jelentés formájában szeretném közzé tenni vizsgálódásaim eddigi eredményét.¹

A lelet értékeléséhez szükségesnek látszik röviden összefoglalni Juhász cikkének idevonatkozó megállapításait.² A leletmentő ásatás 1983 márciusában kezdődött. 1984 végéig 413 sírből álló avar temetőt tártak fel. A túrtartót a 67-es számú sírban találták. Ez a sír a temető keleti szélén helyezkedik el. Magában a temetőben több korszak különíthető el, ezt a keleti részt az ott talált tárgyak analógiái alapján a 8. század első felére datálta az ásatásvezető. Ezt a kormeghatározást az ásatást meglátogató más régészek is elfogadhatónak tartották, végleges nézetet természetesen csak az egész temető részletes feldolgozása után lehet kialakítani.

A 67-es sír ÉNy—DK tájolású. A sírban egy kb. 40—45 éves női vázat találtak hátonfekvő állapotban. Bal keze mellett egy kettőskúpos orsónehezék feküdt. Bal alkarjának külső oldalán találták meg a hasáb alakú csont túrtartót. A túrtartó csontanyagát Bökönyi juh tibiának határozta meg.³

A túrtartó viszonylag jó állapotban van, egyik végén kis rész letört, mindkét végén és elein kopott. A tárgy nagyon kicsi, a legnagyobb hossza 68 mm, a legkopottabb végek között 61 mm. A hasáb alak csiszolás eredménye. Maga a felirat egy-két helyen sérült, más helyeken a napi használatból kopott. A feliratot túvel karcolták a csontba.

¹ Szeretnék e helyütt is köszönetet mondani Juhász Irénnek bizalmáért és állandó kollegiális segítségéért. Vásáry Istvánnal abban állapodtunk meg, hogy a megfejtésen külön-külön dolgozunk, és egy későbbi szakaszban vetjük össze eredményeinket. E cikk nyomdába adása előtt összehasonlítottuk az egymástól függetlenül elért, a paleográfiai rekonstrukciót érintő, eredményeinket. Kisebb részletektől eltekintve, melyek főleg abból adódtak, hogy Vásárynak nem volt módja a mikroszkópos vizsgálatra, eredményeink egyeznek. Az itt közölt előzetes kutatási jelentés egy terjedelmes monográfián alapszik.

² Az ásatásokat és a feltárt anyagot magam is megtekintettem.

³ Bökönyi Sándor meghatározását l. Juhász fentebb idézett cikkében.

A tőtartónak két szélesebb és két keskenyebb oldala van. A szélesebb oldalak átlagos szélessége 10 mm, azaz 1 cm, a keskenyebb oldalak szélessége 7,5 és 9 mm között mozog. A tárgy tehát nagyon kicsi és csak igen jó szem vehette észre a feliratot.

A paleográfiai rekonstrukció

Első feladatommak a paleográfiai rekonstrukciót tekintettem. Erre több okom is volt. A tárgy kis mérete miatt szabad szemmel nem mindig különíthetők el a csont eredeti repedései és a használat által okozott repedések a karcolásoktól. A tapasztalat azt mutatja, hogy a fényképek sem elegendőek ahhoz, hogy a karcolt vonalakat és a repedéseket el lehessen választani. Ezen sok esetben retusálással segítenek, azonban minden retusálás már interpretáció.

Két ízben volt alkalmam a tárgyat megvizsgálni. A második esetben a Tessedik Múzeum által rendelkezésemre bocsátott 1 : 25-ös nagyítású mikroszkópot használtam. Ennek segítségével milliméterről milliméterre mentem végig a tárgyon, és még így sem volt minden esetben egyszerű a repedéseket és a karcolást megkülönböztetni.⁴ Az így nyert eredmény több helyütt különbözik azoktól a rajzoktól, amelyeket Juhász Irén és Mócsy András közölt.⁵ Ezért az alábbiakban közlöm a paleográfiai rekonstrukció lépéseit annak érdekében, hogy a szakemberek maguk is ítéletet alkothassanak.

Mielőtt ennek részleteibe bocsátkoznék, néhány általános megjegyzést tartok célszerűnek. Az első feladat az írás irányának megállapítása. Ezután következik az oldalak (sorok) egymásutánjának rögzítése. Végül az azonos betűk változatait el kell különíteni a különböző betűktől. A betűtípusok elkülönítéséhez segítséget nyújthat az, ha egyfelől figyelembe vesszük az írás technikáját, másfelől azokat az ábécéket, amelyek írásunkkal összehasonlíthatóak. Az már az első pillanatban világos volt, hogy lényegében hasonló írással van dolgunk, mint amilyen a nagyszentmiklósi kincsen található (részletesen l. alább). Ezért a bécsi Kunsthistorisches Museumban eredetiben megvizsgáltam a nagyszentmiklósi kincs feliratait.⁶ E munka során kiderült, hogy Hampel éppen száz évvel ezelőtt készített rajzai⁷ nem minden esetben

⁴ A tárgy megtekintésénél mindkét alkalommal Juhász Irénen kívül jelen voltak a szegedi egyetem Altajisztikai Tanszékének munkatársai: Berta Árpád, Molnár Ádám, Nagy Éva és Zimonyi István. Minden vitás részt közösen megbeszéltünk.

⁵ Juhász Irén rajzai mellett a nagy epigráfiai tapasztalattal rendelkező Mócsy András is készített a fényképek alapján egy rajzot, amelyet Juhász az Acta Archeologica-ban megjelent cikkéhez mellékelte a 377. oldalon.

⁶ E helyütt is kedves kötelességem, hogy megköszönjem a Kunsthistorisches Museum vezetőinek és munkatársainak, hogy lehetővé tették számomra a kincs többszöri, eredetiben való megvizsgálását. Köszönet illeti W. Oberleitnert, az Antik Gyűjtemény vezetőjét, A. Bernhard-Walchert, a gyűjtemény munkatársát és külön is köszönöm R. Nollnak, az Antik Gyűjtemény korábbi vezetőjének készséges segítségét. A tárgyak vizsgálata mellett levéltári kutatásokat is folytattunk, részben a Múzeumban, részben a bécsi Staats- und Hofarchivban. E kutatások során Ress Imre értékes levéltári anyagra bukkant a kincs kutatástörténetére és sorsára vonatkozóan. Ezek is publikálásra fognak kerülni.

⁷ Hampel fontosabb publikációi: A nagyszentmiklósi kincs. Archeológiai Értesítő 1884; Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós sogenannter „Schatz des Attila”. Ungarische Revue 1885—1886; Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn I—III. Braunschweig

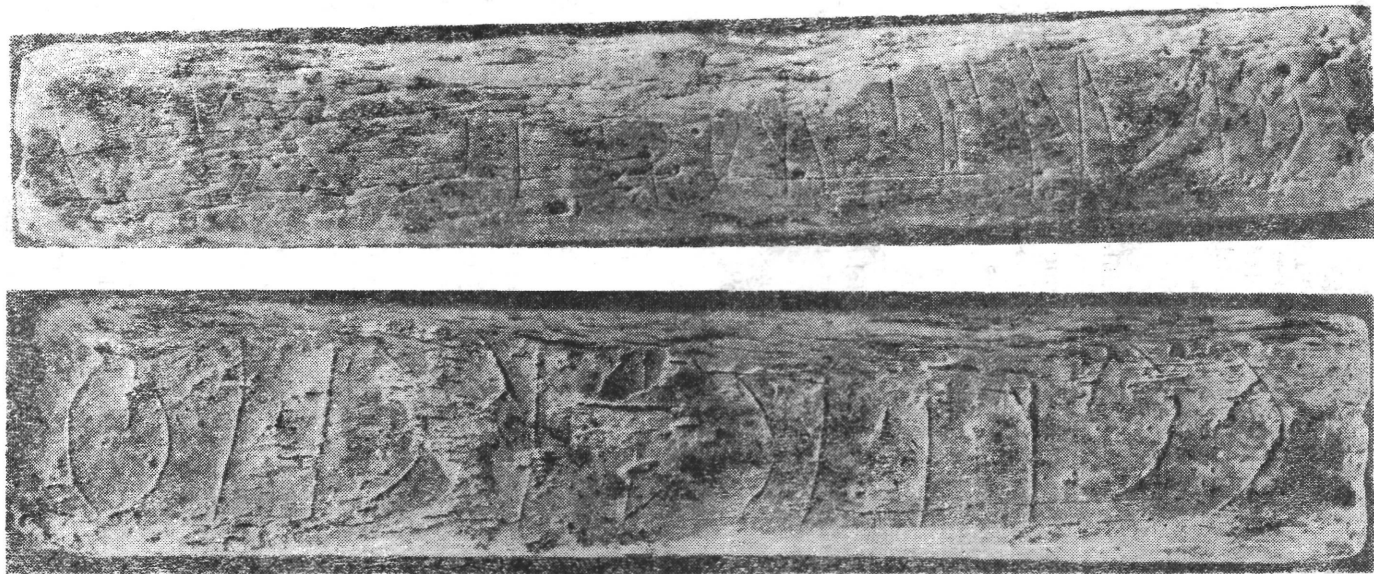
teljesen megbízhatóak. Ezért R. Göbllel, a bécsi egyetem Numizmatikai Intézetének vezetőjével elhatároztuk, hogy a nagyszentmiklósi feliratokról új kiadást készítünk.⁸ Nagy segítséget nyújtott a paleográfiai rekonstrukcióhoz, hogy a Tessedik Múzeum rendelkezésemre bocsátotta Váradi Zoltánnak a tŰtartóról készített, kitűnő fényképfelvételeit.

Az első és második táblán újra közlöm Váradi fényképeit. A harmadik és negyedik táblán ennek általam retusált változatát. Az V—VIII. táblán csak a retusált vonalak láthatók a háttér elhagyásával (fent), alatta ugyanaz, azokkal a kiegészítésekkel, amelyeket a tárgy vizsgálata és a betűk összehasonlítása alapján biztosnak vagy legalábbis lehetségesnek tartok. A kopások sok esetben olyanok, hogy bizonyos vonalrészek lehetőségét megengedik, másokat kizárnak. Végül alul következnek a betűk normalizált alakjai.

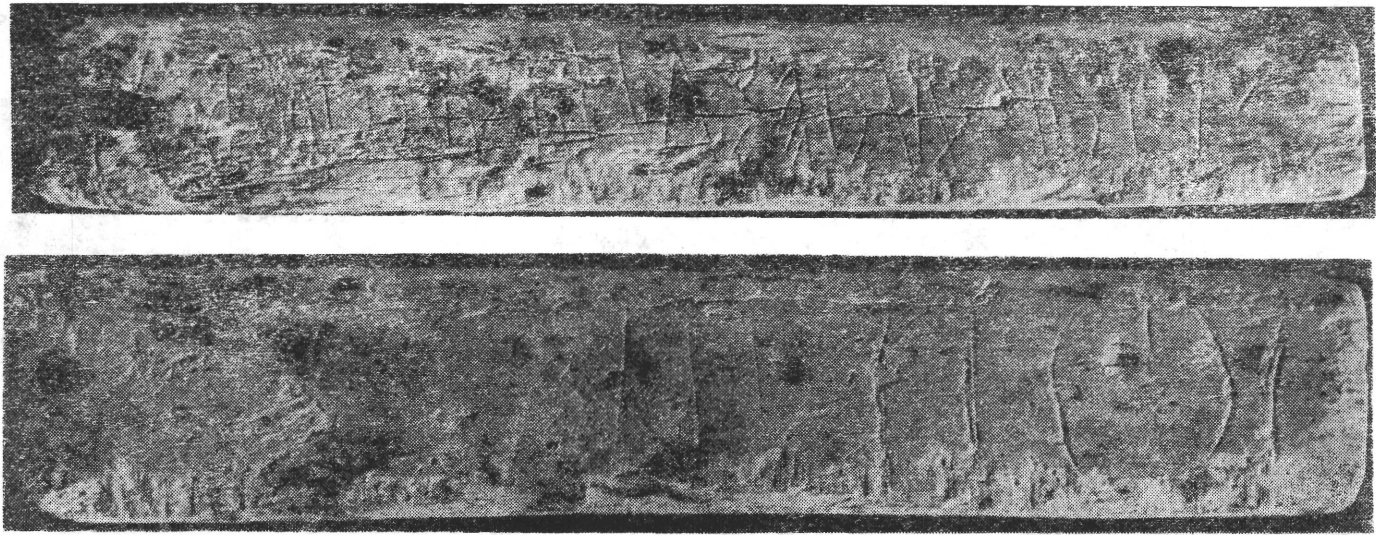
A szélesebb oldalak egyikén az írás jobbról kezdődik és csak az oldal közepéig tart. Ez biztosítja, hogy az írás jobbról balra halad. Ezt megerősítik a szóelválasztó jelek is. Mivel az összes többi sor a tárgy bal széléig tart, ebből megállapítható volt az is, hogy a fél sor az utolsó (IV). A mikroszkópos vizsgálat azt is kimutatta, hogy az üres részen korábban nem volt írás. A két keskenyebb oldalon a betűk ellentétes irányba néznek és az egyik sor fejjel lefelé halad. Ez úgy jött létre, hogy a feliratot karcoló személy először az első oldalt írta meg, majd a vízszintesen tartott csontot a függőleges tengely körül egyszer megfordította és a második (széles) oldalon folytatta az írást. Ezután azonban a következő fordítást már a vízszintes tengely körül végezte el, majd egy ismételt vízszintes fordítás után következett az utolsó oldal. Ez a fényképeken nem látszik, mivel azok már a helyes irányba vannak forgatva. A fényképeken azonban jól látható, hogy a törés az I. oldalon a jobb oldalon van, míg a III. oldalon a bal oldalon. (L. a rajzot a XIII. táblán.) A széles oldalakon (II, IV) a szöveg rövidebb, az írónak több helye volt, ezért a betűk testesebbek. A 30. betű előfordul az I. sorban (3) és a III. sorban (44). A II.

1905; Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest 1907. Bécsi tartózkodásom idején Ivanics Máriával egy több mint 200 tételből álló bibliográfiát állítottunk össze a nagyszentmiklósi kincsről. Hampel a rajzokat akkor készítette, amikor a kincs egy kiállítás alkalmából Pesten volt. A rajzokat tartalmazó tábla igen sokszor került újra publikálásra, e közben egyes vonalrészek, amelyek Hampel eredeti rajzán még megvoltak, eltűntek. Másrészt a számozás összekeveredett. Meg kell különböztetni a tárgyak számozását és a feliratok számozását. A tárgyak számozása már a bécsi leltárbavétel után megtörtént. Hampel ezt a számozást használja és ezek érvényesek a mai napig; I. R. Noll, Vom Altertum zum Mittelalter. Kunsthistorisches Museum Wien. Katalog der Antikensammlung I, Wien. 2. durchgesehene und vermehrte Auflage, 1974 84—89. A feliratok számozása többféle rendszer szerint történt és ezen belül is keveredett. Mivel több tárgyon ismétlődő azonos feliratok vannak, egy tárgyon viszont különböző feliratok, a feliratok számozása teljesen kaotikussá vált. Göbllel a következő eljárást követtük: a tárgyak római számot kaptak (ez azonos a Hampel—Noll féle számozással). Minden azonos felirat egy-egy arab számot kapott, függetlenül attól, hogy hányszor és mely tárgyakon fordul elő. Ha egy felirat több tárgyon fordul elő, akkor azt *per*-jellel és egy második arab számmal jelöltük. A 2/2-es felirat tehát azt jelenti, hogy a 2-es felirat második előfordulása.

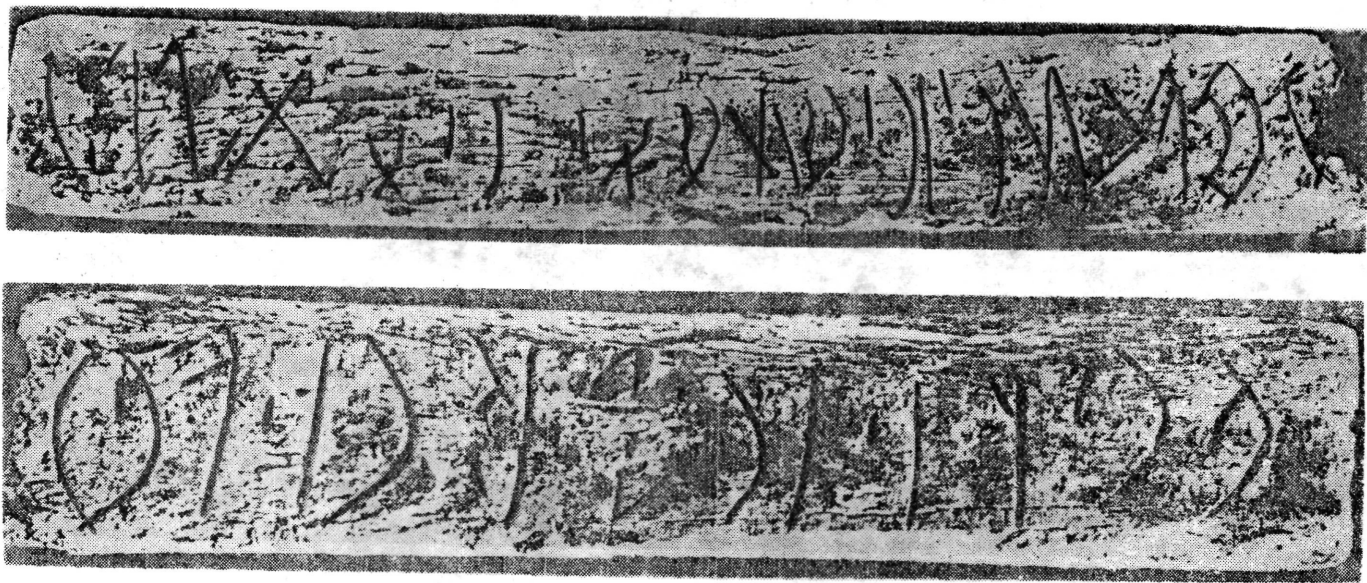
⁸ Göbl professzor az első perctől kezdve lekötelező érdeklődést mutatott kutatásaim iránt és azonnal késznek mutatkozott a paleográfiai rekonstrukcióban való részvételre. A feliratokat több ízben vizsgáltuk meg együtt és külön-külön. Az új kiadás az osztrák Akadémia gondozásában fog megjelenni. E munkában Göbl külön fejezetben foglalkozik a feliratok technikájával; az általam írt fejezet az összehasonlító paleográfiai kutatásokból adódó eredményeket összegzi. Számos tábla segítségével tesszük végre egyértelművé, hogy milyen feliratok mely tárgyakon és hogyan helyezkednek el. Az összes tábla Göbl munkája.

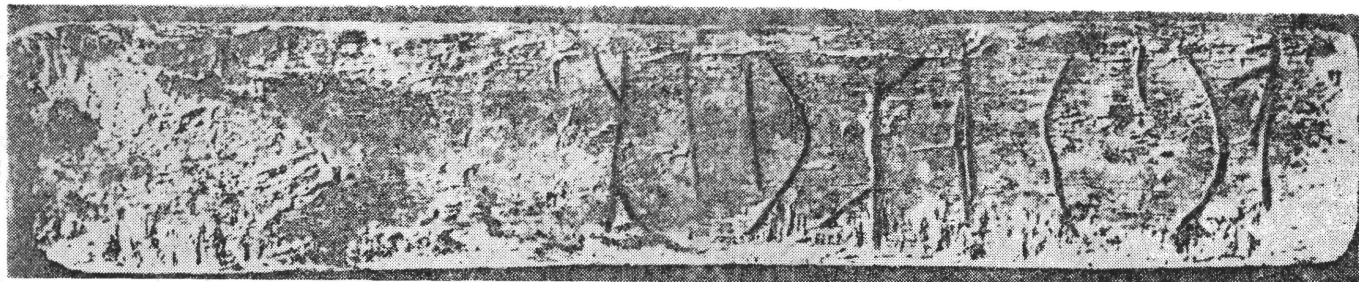
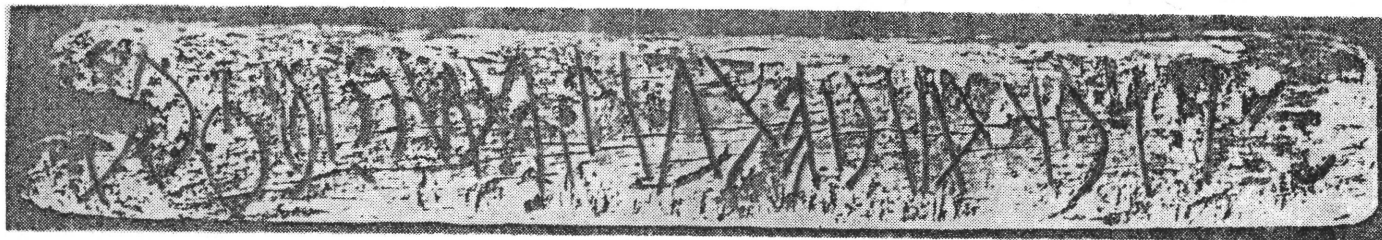
I. Tábla. A szarvasi felirat I. és II. oldala (Váradi Z. felvétele)

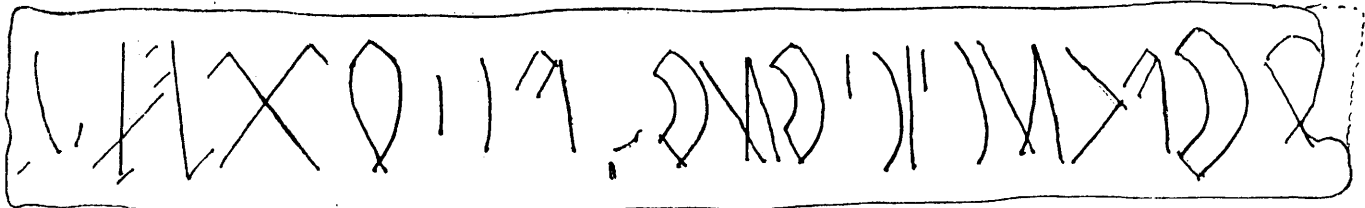
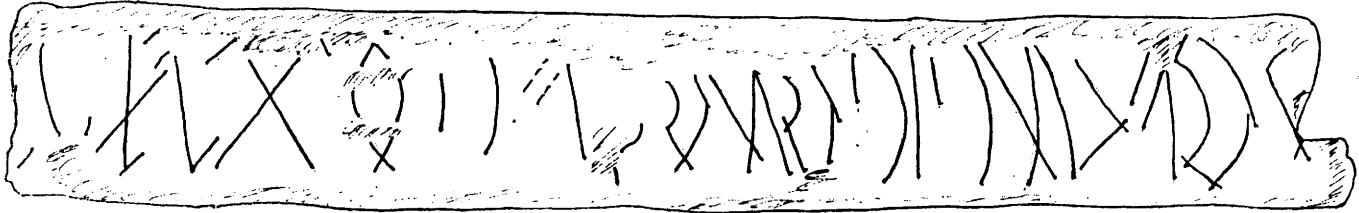
II. Tábla. A szarvasi felirat III. és IV. oldala (Váradi Z. felvétele)

III. Tábla. A szarvasi felirat I. és II. oldala (A szerző retusálása)

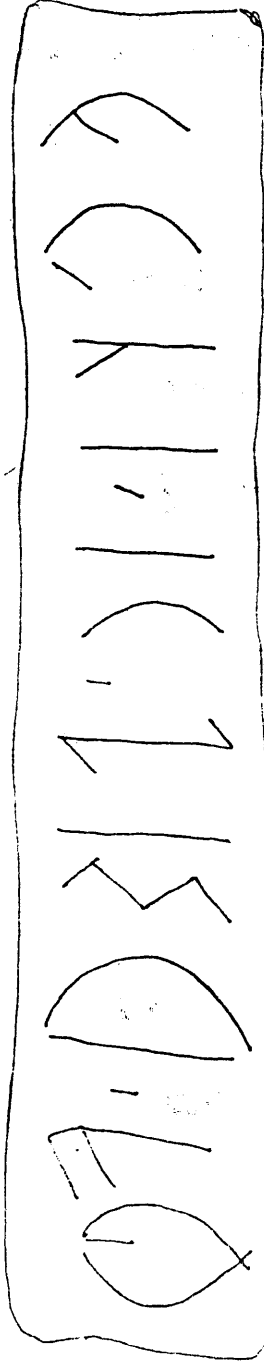
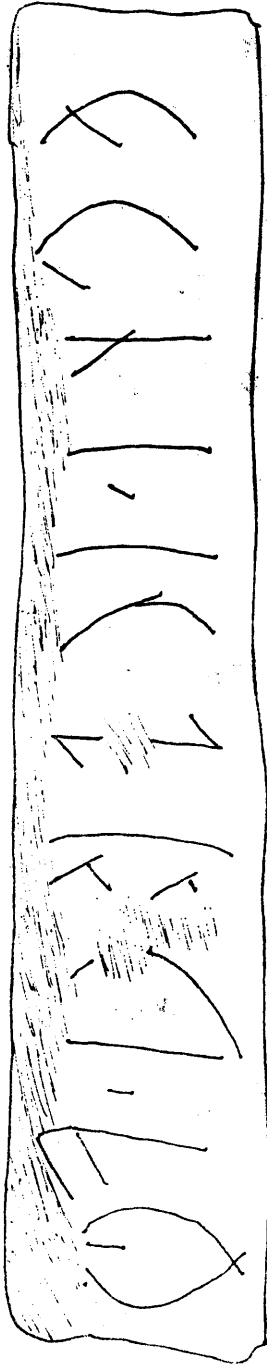

IV. Tábla. A szarvasi felirat III. és IV. oldala (A szerző retusálása)

2	2	2	X	Q	2	7	5	X	Q	'	'	)	X	>	7	Q	Q	
19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1

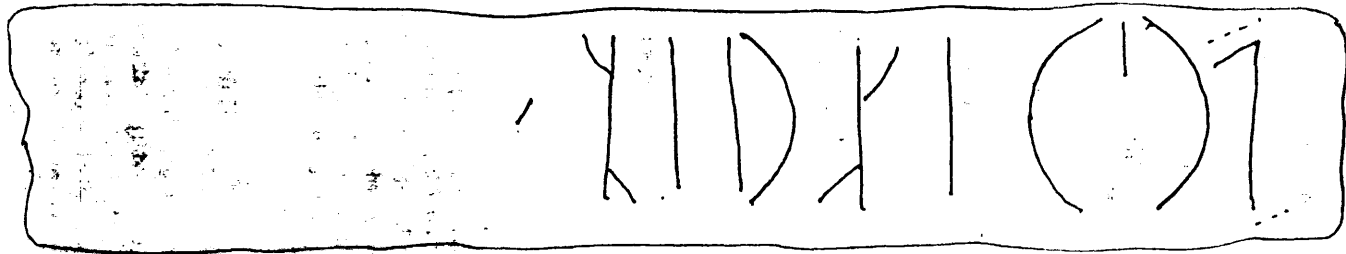
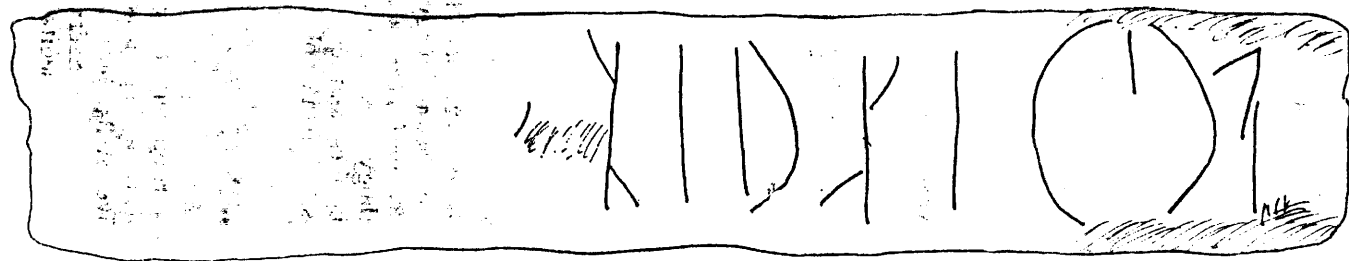
V. Tábla. A szarvasi felirat I. oldalának rekonstrukciója

31	30	29	28	27	26	25	24	23	22	21	20
⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙

V.I. Tábla. A szarvasi felirat II. oldalának rekonstrukciója

Y	I	D	Y	I	⊙	7 (?)
59	58	57	56	55	54	53

VIII. Tábla. A szarvasi felirat IV. oldalának rekonstrukciója

sor 29. betűje, amely azonos a IV. sor 57. betűjével, minden valószínűség szerint azonos a III. sor 49. betűjével. Ugyanígy a II. sor 25. betűjét is több helyütt meg lehetett találni a két keskeny sorban. Mindezek alapján biztosítani lehetett a betűk és sorok irányát és a sorok sorrendjét.

Első sor

Az első betű nem jól látható. Felmerülhet a kérdés, hogy előtte nem állt-e még egy betű, amely a törés következtében tűnt el. Az eredeti tárgy vizsgálata alapján ennek lehetősége nagy valószínűséggel kizárható, legfeljebb egy | jelre lehetett hely. A 2. és 3. betű jól látható. A negyedik betű alsó szára eléri az 5. betű jobb alsó vonalát. Az 5. betű három vonalból áll, mindegyiket fentről húzták lefelé. A baloldali vonalnak valószínűleg a középső vonal legalsó pontjához kellett volna érkeznie, de azt alul keresztezi. A 6. betű hajlása csekély, de összehasonlítva a 7. és a 8. betűvel egyértelműen a 8. betű párja. A 6. betű után egy fentről lefelé húzott kis vonalka van, ez a szóelválasztó jel. Ennek helye és hossza a feliratban változó. A 8. betű felett egy erősen kopott rész kezdődik, ez a kopás balra haladva lefelé terjed, ezért a 9–15. betűk felső része nem maradt meg. A 12. betűnek csak az alsó része látható, a 13. és 14. betűhelyen vonalmaradékok rekonstruálhatók. A 15. betű kiegészítése biztosnak tartható. A 16. betű felső része is le van kopva, az X-re baloldalt felrakott ferde vonal nyomai kivehetőek, de hogy ezzel szimmetrikusan volt-e a jobb oldalon felrakott ferde vonal, tehát $\times$ helyett $\wedge$ bizonytalan. A 17. betű három vonala jól látható, mégis bizonytalan, a 18. betű igen halvány, mintha alul még egy keresztbe húzott vonal volna, de ez bizonytalan. A 19. betű két vonala alapján sem rekonstruálható megnyugtatóan.

Második sor

A második sor szinte minden betűje jól kivehető. A 23. betű felső része, továbbá a 26. és a 28. betű középső része erősen kopott, azonban egyértelműen rekonstruálható. Nem lehet megmondani, hogy a 31. betű középső függőleges vonala a felső kerek rész fölé emelkedett-e, mint ahogy ez a III. sor 50. betűjénél megfigyelhető. A 29. betű egyértelműen egy betű és nem félkör + függőleges, mert ebben a sorban elég hely volt, így messzebb írták volna őket.

Harmadik sor

Erre a sorra esett a legtöbb betű, ezért azokat több helyütt erősen összenyomva írták. A sor első betűje (32) erősen sérült, de a megmaradt vonalak a rekonstrukcióban adott folytatást teszik lehetővé. A 34. betű felső részén kopás van. A 37. és 38. betűk erősen egymásba vannak írva. Szétválasztásuk azonban az azonos betűkapcsolatok (4–5, 41–42, 45–46) segítségével egyértelmű. Problematikus a 39. betű. A félkör világos, a tőle balra levő függőleges vonás hosszabb mint a megszokott szóelválasztó, azonban kizárható, hogy azonos legyen a 33. és 34. betűvel és ugyancsak nem lehet a 29. betű.

nek kronológiai okai is. Teljesen más a helyzet a nagyszentmiklósi kincs felirataival. Mint ismeretes, a nagyszentmiklósi kincset 1799-ben találták meg alig több mint 100 kilométerre Szarvastól.

A nagyszentmiklósi kincsnek könyvtárnyi irodalma van, melyre e rövid, kutatási jelentésnek szánt írásban nem tudok kitérni. Két, a szarvasi feliratot érintő kérdést is csak röviden jeleznék. Ami a kincs datálását illeti a legkülönbözőbb vélemények ismeretesek. A kutatók többsége a kincset a 9. század első felére datálja, mértékadó vélemények hangzottak el a 10. század mellett is. Legújabban Bóna István¹⁰ a 8. század vége mellett foglalt állást. A kincs különböző darabjai különböző időből származnak, ezért a művészettörténeti érvek legjobb esetben is egy *post quem* dátumhoz segítenek. Még mindig bizonyítandó, hogy a feliratok egyidejűek egymással. Az azonban bizonyos, hogy a feliratok többsége később került a tárgyakra. A kincs végső összekerülésére és elrejtésének idejére vonatkozó nézetek a legjobb esetben is csak elgondolkoztató hipotézisek lehetnek. A kincs elrejtés előtti utolsó korszakának meghatározásában csak a kincs néhány darabján látható, kétségtelenül a keresztenségre utaló elemekre és magukra a feliratokra támaszkodhatunk.

A nagyszentmiklósi kincs különböző darabjain háromféle felirat van. Egy görögbetűs görög nyelvű felirat, amelyik két páros tárgyon kétszer fordul elő. Egy görög betűkkel írott nem görög nyelvű felirat, ez a híres *Buyla*-felirat. 13 tárgyon pedig, ismeretlen, rovásjellegű írással írt, különböző módon elhelyezett néhány betűs szövegek vannak. A görögbetűs görög- és a *Buyla*-felirat írástanilag nem tartozik egymáshoz.

A *Buyla*-felirat megfejtésére számos sikertelen kísérlet után 1917-ben V. Thomsen a keleti türk írás nagy tekintélyű megfejtője tett javaslatot.¹¹ Thomsen megfejtésével kapcsolatban a nehézségeket legjobban saját maga látta. Azóta többen igyekeztek revideálni e megfejtést.¹² Meggyőző eredményre eddig a tudomány, sajnos, nem jutott. Ez komoly figyelmeztetés a rovásírásos feliratok megfejtőinek. A *Buyla*-felirat esetében ugyanis nemcsak jólismert ábécével van dolgunk, hanem ismerjük e betűk középgörög (bizánci) kiejtését is. A különböző, lényeges pontokban egymástól eltérő megfejtések csak egy kérdésben egyeznek meg: mindegyik töröknek tartja a feliratot. Ezen belül Németh Gyula besenyőnek, a többiek a dunai bolgárok nyelvéhez tartozónak vélik. Technikai szempontból úgy tűnik, hogy László Gyulának

detesen gyarapodó irodalomban többnyire „normalizált”, „átrajzolt” betűalakok szerepelnek. Minden írásnak van belső fejlődése, helyi változatai és egyéni variánsai. A már megfejtett írások esetében ezek elkülönítése általában nem ütközik nagyobb nehézségbe. Megfejtetlen írásoknál azonban különös óvatosságra van szükség. Összehasonlítani csak írásrendszereket szabad, itt *mutatis mutandis* ugyanazok a módszertani elvek érvényesítendők mint a nyelvhasonlításban.

¹⁰ A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon 5. Az avarok. Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely Gy. Budapest 1984; a nagyszentmiklósi kincsről l. 345—346.

¹¹ Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent-Miklós (Hongrie). Eredetileg: Det kgl. danske Videnskaberne Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser, I, i, 1917: 1—28; újra közölve: Samlede Afhandlinger III. København 1922. 325—353

¹² Monográfiámban Thomsen megfejtése mellett részletesen fogok foglalkozni Mladenov, Mavrovdinov, Pritsak, Erdal és Haussig megfejtéseivel, továbbá Németh több megfejtési kísérletével. Ezek részletes tárgyalására itt most nincs hely.

az a legújabbán kifejtett véleménye, miszerint a Buyla-felirat nem tartozik össze a rovásírásos feliratokkal,¹³ nem kellően megalapozott.

A rovásírásos feliratok megfejtésére néhány, ma már figyelmen kívül hagyható próbálkozás után Németh Gyula vállalkozott. Németh többször is visszatért a megfejtésre, legutolsó álláspontját 1971-ben megjelent tanulmánya tartalmazza.¹⁴ Meg kell őszintén mondani, hogy a szakirodalom egy jelentős része Németh megfejtését nem fogadta el, egy része szkeptikus maradt. De azt is meg kell mondani, hogy jobb vagy akár Németh megfejtésével egyenértékű megoldást senki sem tudott javasolni.

Németh megfejtésének alapját ellenőrizve meg kellett állapítani, hogy részben a Hampel-féle rajzok és számozásuk összekeveredése miatt, részben Németh interpretációja következtében az általa közölt feliratok néhány vonatkozásban eltérnek a tényleges írástól.

A nagyszentmiklósi kincs 13 darabján van rovásfelirat. Egy tárgyon három felirat van, három tárgyon két-két felirat található, míg a többiek egy-egy. Összesen 12 különböző felirat fordul elő, ezek közül egy felirat öt tárgyon, két felirat két-két tárgyon. Ezen belül a négyszavas felirat első szava külön feliratként fordul elő kétszer és egy kétszavas felirat első szava külön feliratként fordul elő egyszer. A feliratokban három, illetve négy olyan betű van, amely azonosítása az írás „kurzív” volta miatt vitatható. Az egyik feliratban (új feliratszámozás szerint 5-ös felirat) a második betű lehet elvben > vagy) és a negyedik betű elvben | vagy). Egy másik feliratban (új számozás szerint 9-es) az utolsó helyen vagy két betű | > vagy egy betű áll β. Az összes többi betű a fémbe való karcolás, illetve verés technikájának köszönhetően egyértelmű.

A XI. táblán a szarvasi és a nagyszentmiklósi ábécék összehasonlítása látható. A betűk normalizált alakja melletti számok az előfordulási gyakoriságot jelölik. A nagyszentmiklósi kincs adatai mellett a Németh által javasolt hangérték olvasható.

A XI. táblázat, úgy gondolom, különösebb érvelés nélkül is világosan mutatja, hogy ugyanavval az írással van dolgunk. Mivel a szövegek rövidek, semmi biztosítékunk nincs arra, hogy minden betű előfordul bennük. Az alacsony betűszámú szöveghosszúság miatt a gyakoriság is csak nagy óvatossággal és csak a leggyakoribb betűknél mérlegelhető. Annyi azonban bizonyos, hogy a két szövegcsoporthban a leggyakoribb betűk egyeznek. A szarvasi betűkészlet 15 betűje biztosan egyezik a nagyszentmiklósiéval. Négy szarvasi betű nem található a nagyszentmiklósi kincsen, míg hét nagyszentmiklósi betű nem fordul elő a szarvasi felirat biztonsággal rekonstruálható részein. A kölcsönösen hiányzó betűk mind a „ritka” betűk közé tartoznak, a nagyszentmiklósiiban hiányzó 19. számú szarvasi betű felső része nem látszik.

Feltűnő, hogy a 11-es számú betű bal felső ferde vonala a szarvasi feliratban nem éri el a félkört, míg a nagyszentmiklósi feliratokon mindig egybe

¹³ László Gy.—Rác I., A nagyszentmiklósi kincs. Budapest 1977. Itt csak röviden szeretném jelezni, hogy a László Gyula szép kiállítású és érdekes könyvében olvasható technikai megállapítások egy része is revízióra szorul. Így a X. számú tárgyon nem csatkarika van, hanem ugyanolyan igazi csat mint párján, a IX. tárgyon, csak a csat nyelve letört, ezért a fényképen nem látszik. Így az erre épített összes elméletek alapjukat vesztik. A Buyla-felirat és a rovásfeliratok technikájának összehasonlításával Göbl foglalkozik könyvünkben.

¹⁴ The runiform inscriptions from Nagy-Szent-Miklós and the runiform scripts of Eastern Europe. ALH 21: (1971) 1—52.

van azzal írva. Ebből nagyon messzemenő következtetéseket nem lehet ugyan levonni, valamilyen kisebb írástörténeti különbségre azonban talán utalhat.

A szarvasi felirat előkerülésének jelentőségét, úgy gondolom itt nem szükséges hangsúlyozni. Mint ismeretes, „későavar” tárgyakon már eddig is előkerültek elszórt jelek, sőt ismerünk olyan tűtartót is, amelyen néhány elmosódott jel fordult elő.¹⁵ A nagyszentmiklósi feliratok és a „későavar” feliratok most a szarvasi felirat jóvoltából kiléptek elszigeteltségükből és ezek kétségtelen bizonyítékai annak, hogy a Kárpát-medencében a germán rovásírás eltűnése után¹⁶ és a 895-ös honfoglalás előtt használtak egy „helyi” írást.

Szeretném hangsúlyozni, hogy paleográfiai rekonstrukciómát nem a véglegesség igényével bocsátom közre, hanem abból a célból, hogy elősegítsem a további kutatást. A modern technika további pontosítási lehetőségeket ígér és a szarvasi és nagyszentmiklósi feliratok technikailag kifogástalan, albumszerű kiadása a magyar tudomány megtisztelő feladata és kötelessége.

Egy javaslat a szarvasi és nagyszentmiklósi feliratok megfejtésére

A tudományban szigorúan kötelező a tények és a hipotézisek elválasztása. Míg a paleográfiai rekonstrukciónál tényekkel van dolgunk, amelyeket bárki ellenőrizhet, néhány esetben pedig világosan meg tudjuk mondani hol vannak ismereteink korlátai és melyek az eltérő interpretációk lehetőségei, a megfejtésnél már nem ilyen egyszerű a helyzet. Egy írás megfejtésének két, szerencsés esetben kombinálható, útja van. Az egyik a belső megfejtés, amely kizárólag magukból a szövegekből indul ki (minden titkos kód megfejtése ilyen). A másik a külső segítséggel történő megfejtés. Ezek között természetesen a legbiztosabb a két- vagy többnyelvű felirat, ahol az egyik felirat nyelve ismert. Sokkal nagyobb veszélyeket rejt magában a már ismert írás(ok)ból való levezetés. Aki csak kissé járatos az írástörténetben az tudja, hogy a betűk külső hasonlósága nagyon megtévesztő lehet. A latin C és a cirill C tökéletes alaki hasonlósága ellenére írástörténetileg két különböző betűre megy vissza, a világon semmi közük egymáshoz. A latin C eredetileg a *k* hang jelölésére szolgált *i* és *e* előtt, míg a cirill C a görög Σ középgörög alakjából származik

¹⁵ L. I. Vásáry, Runiform signs on objects of the Avar period (6th—8th cc. A. D.). Acta Orientalia Hung. 25 (1972): 335—347 korábbi irodalommal és fényképekkel, rajzokkal; Erdélyi I., Az avarság és a Kelet a régészeti források tükrében. Budapest 1982. A Kiskőrös-Cepezusza mellett talált rovásírásos csont tűtartó henger alakú (Vásáry No. 7). Érdemes összevetni a környei felirat Erdélyi által (97-es ábra) közölt kitűnő fényképét és a Vásáry által készített rajzot (No. 3). A szarvasi felirat tanulságainak fényében ezek természetesen mind revízióra szorulnak.

¹⁶ Több, a régi germán runaírással (Futhark) írott emléket ismerünk a Kárpát-medencéből, ilyen az aquincumi fibula (I. Bóna, Acta Arch. 7. 1956) két kengyeltartozék (?) Bezenyéről, egy övesat Szabadbattyán mellől (I. W. Krause—H. Jankuhn, Die Runeninschriften im älteren Futhark I—II. Göttingen 1966. bibliográfiával és fényképekkel). Ezek az emlékek a longobardokhoz köthetők, s a germán runaírás megszűnése a Kárpát-medencében a longobárdok 568-as elvonulásával hozható kapcsolatba. Csak tanulság végett közlöm itt a bezenyei feliratok Krause féle fordítását: Godahild (wünscht der Besitzerin der Spange) Wonne (?), Ich (?) Arsiboda (wünsche der Besitzerin der Spange) Segen. A feliratokon ez áll: A: *godahild / unja*, B: *arsiboda / segun*. A Godahi(l)d adatolt név, az Arsiboda eddig nem került elő, de két része külön összetételekben előfordul. Az *unja* szó az ófn. *wunja*, *wunna*, míg a *segun* = ófn. *segan*. Az Arsiboda előtti *k* egy ki nem írt *i*-vel: *ik 'én'*.

és hangértéke $s (= sz)$ volt és maradt. Az X jel a germán runaírásban a g, γ jele, a székely rovásírásban a b hangot jelöli, míg a keleti türk írásban olyan d hangot, amely csak magas hangrendű szavakban fordul elő. E betűknek történetileg semmi köze egymáshoz, a hangjelölési különbségeket semmilyen hangtörténeti vagy kölcsönzési, hanghelyettesítési elvvel nem lehet, de nem is kell megmagyarázni. Az alaki hasonlóságnak egyszerű technikai okai vannak. Utólag, ha már egy írást megfejtettünk, természetesen megvizsgálandó, hogy az történetileg hogyan függ össze más írásokkal. Nagyon valószínű, hogy a nagyszentmiklós—szarvasi írás sem lesz független egyfelől a többi, egyre gyarapodó emlékekkel rendelkező kelet-európai írástól, másfelől a nagy időbeni távolság ellenére is remélhető, hogy előkerülnek vagy rekonstruálhatók azok az írástörténeti láncszemek, amelyek a nagyszentmiklós—szarvasi írást a székely rovásírással összekötik.

A belső megfejtés esélye két dologtól függ, a szöveg hosszúságától és attól, hogy ismerjük-e és milyen mértékben azt a nyelvet, amelyen íródott.

A X. és XII. táblán közlöm a sarvasi és a nagyszentmiklói feliratok megfejtési javaslatát.

19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
?	?	?	?	V	?	B	M	R ^a	Q	R ^a	i ⁿ e ^s	N ^a	Q	O	B ^o	R ^a	V ^a	

31	30	29	28	27	26	25	24	23	22	21	20							
?	?	D	?	I	I	?	I	Y	?	?	?							
L	O	B	Y	i	N	Ü	S	Ü	K	N	e ^s	i	S	Ü	G	R	O	T

52	51	50	49	48	47	46	45	44	43	42	41	40	39	38	37	36	35	34	33	32
?	?	?	D	I	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
?	R ^a	L	Y	O	S	R	Q	U	B	D ^a	Q	O	J	N ⁱ	Q	U	G ^a	N ^e s	e ^s	R ^e

59	58	57	56	55	54	53
?	?	?	?	?	?	?
N ^u	S	Y ^o	N ^u	S	L ^o	B

X. Tábla. Javaslat a sarvasi felirat megfejtésére

Az ott, az eredetihez ragaszkodó jobbról balra futó irányt, itt most megfordítom. Az írás ritkán jelzi a magánhangzókat, ez a sajátság nemcsak a türk rovásírásban és a székely rovásírásban van így, hanem, ha ritkábban is, de ismeretes a germán a runaírás egyes emlékein. Nagybetűkkel adom meg a kiírt betűket és kisbetűkkel a ki nem írtakat.

A sarvasi emlék átírása:

- I. (a)VaRoBOQaN · SeN(i) · aRQaRiM(?) .. V x K . . . .
- II. TöRGüS(i?) · SeN · KüSüNČiY · BoL
- III. eRSe · SeN · aGUQiN · JOQaD · BUQRaS(a?) · oYLaR V(?)
- IV. BoLSuN · oYSuN

	Szarvas	Nagyszentmiklós	Németh Róna-Tas			
1	l	9	3	12	S	S
2	XI XI	5	2	7	q	q
3	o	5	3	8	n	n
4	o	5	3	8	r	r ¹
5	y	4	11	15	a	o,u
6	z	5	9	14	b	b
7	z	2	1	3	v	v
8	z	1	1	2	K	K
9	o o	3	3	6	l	l
10	D	3	2	5	š	y
11	o	2	2	4	z	r ²
12	y	2	2	4	z	g
13	z z	2	-	2	-	u _s
14	X v. X	1	-	1	-	?
15	o	1	2	3	t	t
16	z	1	1	2	g	ŋ ^c
17	z	1	4	5	č	j
18	z	1	-	1	-	d
19	z	1	-	1	-	m(?), ŋ(?)
20	-	-	2	2	v	ŋ ^e
21	-	-	2	2	u/ü	d
22	-	-	2	2	y	č
23	-	-	2	2	ŋ	i ²
24	-	-	2	2	i/i	i ¹
25	-	-	2	2	y	č ⁱ
26	-	-	1	1	uq	uq(?)u _s (?)

XI. Tábla. A szarvasi és nagyszentmiklói feliratok betűkészlete, a betűk gyakorisága és hangértékük

A részletes indoklásra és elemzésre itt most nem tudok kitérni. Néhány rövid megjegyzés. Az első szó egy érdekes istenségnév. Talán három elemezhető tagból áll. Az első az avar nép vagy nemzetségnév, amelynek *var* vagy *avar* olvasata is lehet. A második tag *obo* lehet a török *oba* 'nemzetség' szó (vö. ótörök *oba*, mongol *oboy*). A *qan* istennevekben is használt közismert cím, de lehet képző is (vö. *teŋriken*). A *sen* a 'te' jelentésű személyes névmás. Az *arqarim* alapszava *arqa-* a törökségben a vallási értelemben használt *alqa-* 'dicsérni, imádni' szó változata. Az *-r*-es alak az ótörökből kimutatható. Az *-m* csak félig látszik, csak itt fordul elő, elvileg lehetne *ŋ*, tehát vagy egyes szám első vagy második személyű igei személyrag. A *sen* mindenképpen tárgy-

eset, de hogy odaolvasták a tárgyragot vagy nem ez bizonytalan. A második sor első szava is nagy valószínűséggel istenségnév. Esetleg összefüggésbe hozható a török *törü* 'törvény' szóval, amelynek *-g-s* alakját eddig nem ismertük, de a magyar *törvény* eddig magyarázatlan *-v-je* feltűnő. Egy *törgüsi* 'törvénye' jelentésű szó lenne, de előtte feltételezni kellene azt, hogy kinek vagy minek a törvénye. Felmerülhet egy *türgüs* alak lehetősége is. A *küsünč* vagy *küsenč* jól ismert török szó 'óhaj, kívánság' jelentéssel. A szó végén álló *-y* több magyarázatot is felvet, itt „klasszikus ótörök” esetén egy *küsünčüŋ* 'óhajod' alakot várnánk. A *bol-* eredetileg 'válni vmivé', de már korán 'lenni', imperativuszként használt, tóalak. A III. sor első szava arra csábítana, hogy egy *bol erse* „ha van” jólismert összetett igealakot lássunk, de a II. sorban annyi hely volt, hogy furcsa miért folytatódna így a szöveg. Ha az *erse* (vagy *eres*) is istennév, esetleg az *er* 'ember, férfi' szóval függhetne össze, mindenesetre feltűnő, hogy a II. és a III. sor első szavai *s-sel* végződnek. Az *aguŋin* alapszava a török *ayu* 'méreg', ennek egy *-q* névszóképzővel ellátott alakja és a harmadik személynél birtokos személyrag tárgyesele alkotná a szó végét. A szónak lehet átvitt értelme is. A *joŋad* az ótörök *yogad-* 'nemlétezővé válni; megsemmisíteni' szó imperativuszi alakja. A *buŋras* a török *buŋra-* 'fát róni (ismertebb előfordulásában inkább: összeróni)' szóval kapcsolható össze. Hogy a szóvégen álló *-s* miként magyarázható, attól sok függ. Ha egy *-sa* alakot feltételezünk, úgy az egy gerundium lenne, mégpedig egy olyan gerundium, amely csak a csuvasban van meg. Lehetne a köztörök feltételes igeragozás *-sa* képzője is, de akkor igei személyragot várnánk. Lehet természetesen egy deverbális névszó is az alapigéből. Az utána álló *oylar* . . alapszava az *oy-* 'vájni' szó, ennek van *oy* névszói alakja is. Ha itt egy gerundiumos összetélt képzőnk el, úgy *buŋrasa oyla-* 'róva vájni' szerkezet áll. Az utolsó betű rekonstrukciója alakilag is problematikus, ha helyes és a betű azonosítása is helyes, akkor ez egy *v*. A *-lar* természetesen lehet nemcsak denominális *-la + r*, hanem, ha a *tő* a névszó, akkor a *-lar* többesjel. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a IV. sor *bolsun* alakja ehhez a szerkezethez tartozik. Az óhajtomód jele korai török szövegekben *-zun*, de igen korán *-sun* is, és bizonytalan, hogy melyik az eredeti. A kis szintagma jelentése bizonyosan annyi, hogy 'valamilyen összeillesztett rovás legyen!'. Ezt megerősíti az utolsó szó, ahol ugyanez az *oy-* ige *oysun* alakban zárja le a szöveget.

A kis felirat tehát egy fohászokodást tartalmaz, amely a vágyak teljesülését és a 'méreg', a baj megszüntetését kéri. Mindezt pedig a rovás segítségével. Hasonló tartalmú rovásfeliratokat a germán runaemlékek között is találunk.

A nagyszentmiklósi feliratoknak a fentiekkel összhangba hozott új megfejtése is több meglepetést hozott. Németh Gyula abból indult ki, hogy a rovásírásos részben valahol elő fog fordulni a *Buyla*-felirat egyik vagy másik neve és a cím, amit a *čaban*-nak vélt. Arra, hogy a *Buyla* név nem az 1. feliratban kerül elő, ahogy Németh vélte, persze eddig is volt némi esély.

Az általam ott *Bočlu*-nak olvasott név újra előfordult a 7-es feliraton. Olvasható természetesen *Bučlu*-nak is. Esetleg névtani (nem történeti!) összefüggését *Bulcsu* nevünkkel hagyjuk egyelőre nyitva. A *župan* cím *žuban* alakja érthető, ha figyelembe vesszük, hogy az írásnak vagy nincs *p* jele, vagy *e* jel egyszerre jelöl *p-t* is, *b-t* is. A szókezdő *ž-* lehet átírási probléma vagy hanghelyettesítés. A *žorir* alapszava a török *yori-* 'járni', itt valószínűleg speciális jelentésben, az *-r* (magashangú) a participium jele. A szóválasztó

·DN·>3D>3 . >F>3 . >D>F·1
 y^aQ R²i ROY N^aB UJ UL^cOB

N>3 4 D03 2
 (i) Q^uČ OJ Q^uR D^oT

>D>F·R D>F 3
 R^e L G^eB e^l Y U B

R D>F 4

3 F · 3 0 I R > I 5
 a^j B N^e i D^a S V U S

Y Y > 6
 I G U

> D>F 7
 U L^cOB

B D Y > F 8
 i^c a R G U B

B 3 B 9
 i^c R I²

4 F D 10
 (i) K^e B L^e

8 I 11
 P S

N F > 3 12
 Q^u B O T

XII. Tábla. A nagyszentmiklósi kincs feliratai

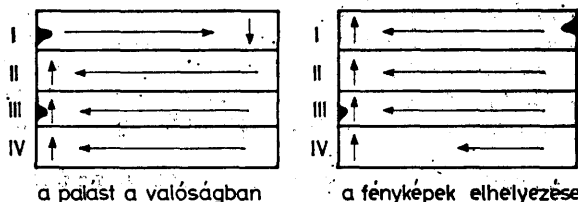
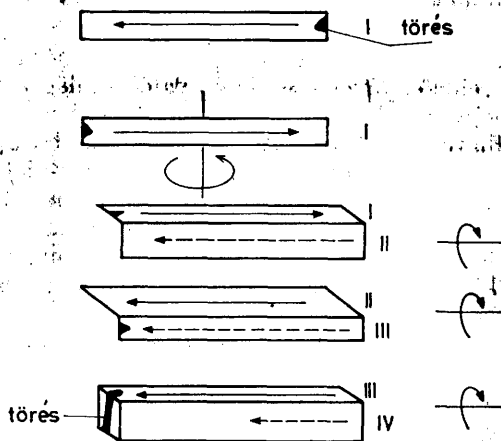
felként használt két kereszt között könnyen hajlana az ember egy latin ND N(omine) D(omini) olvasására, ez azonban aligha valószínű. Mindkét jel előfordul ugyanis az ábécében, az első mélyhangú *q*, a második *y*-értékben. A régi török *qay*-ige kifejezetten 'meghajolni, vallásos tisztelettel adózni' jelentésű. Egy *forir qay!* szövszerint 'járva adj tiszteletet' nyelvtanilag elképzelhető. Lehet azonban, hogy egy, a feliratokban nem ritka, rövidítéssel van dolgunk. A 2. felirat *Todruq*, esetleg *Tudurus*, *Todrus* névalakban több a bizonytalanság, ugyanis a 4. betű csak itt fordul elő, a név vokalizmusa is több magyarázatot enged meg. Az összetétel második tagja a *jočug* a török *čoçug* változata lehet. E szó eredeti jelentés 'kis, szopós malac', de több török nyelvben, így a mai oszmántörökben *čoçuq* a 'kis gyerek' jelentésű szó. Hogy utána kell-e harmadik személyű birtokosragot olvasni, vagy nem, bizonytalan. Talán a közszói jelentés is oka lehet, hogy az *-uq* szóvéget másként írják ugyanabban a feliratban, hasonlóra akad példa a türk feliratokban is. Meg kell azonban mondani, hogy az ilyen elszigetelt nevek mindig tartalmazni fognak

bizonytalansági elemet. A 3. feliratban bukkant elő a Buyla név vagy cím. Az első szó negyedik betűje összetettnek tűnik. Az ótörökben is előforduló cím régi alakja *boyla* lehetett, ebből a dunai bolgárban nyomon tudjuk követni a *Buyla* > *Büle* > *Pile* fejlődést. A feliratban előforduló névalak tükrözhet egy *büyle* átmeneti formát. A *begler* 'bégek' nem igényel különösebb magyarázatot. A 4. feliratban a Buyle vagy Büyle egyedül áll. Nagyon érdekes az 5. felirat. Az első szó a török *suvsu-* 'szomjasnak lenni' ige *-d-* intenzívumképzővel ellátott alakja. Az ehhez járuló jólismert *-inč* (vö. *sevinč* 'öröm': *sev-* > *sevin-* > *sevinč*) egy reflexív *-n-* és egy deverbális nomenképző *-č-*ből áll. Az utána álló *baĵa* kétféleképpen is magyarázható. Lehet a török *baĉa* 'sógor' szó nyelvjárási változata, van azonban az ótörökben egy *baĉa-* 'böjtölni' jelentésű ige, ennek második személyű imperativusza is szóba jöhet. Mivel mint láttuk a *ĵ* betű egy idegen *ž* visszaadására is szolgált, természetesen *baĵa*, *beĵe* stb. is olvasható. A 6. felirat *ugi* vagy *ügi* szavának ótörök jelentése 'bagoly'. A 7. feliratban újra felbukkan az első felirat neve. A 8. felirat alapszava a *buĵra* 'tevemén' szó a *-či* n. actoris képzővel ellátott derivátuma. A 9. felirat sokmindennek kulcsa lehet. A magyar *ír* szó körül régóta vita folyik. Általában a tö. *yaz-*, csuv. *šir-* < **ĵir-* 'írni' igével hozták kapcsolatba, a szókezdő *y-* (> *ĵ-*) eltűnése azonban megmagyarázatlan maradt. Van a törökségben egy *ir-* 'hornyol, fába vág', 'hasítékot vág' jelentésű szó, s talán a ritka, de Kásgárinál előforduló *ir* 'ár' e művelet eszköze. Gondoltak már arra, hogy a magyar *irdal* (halat) esetleg nem az *irt* ige származéka, hanem az *ír* igéé. Ha ez a török *ir* a rovás eszköze volt, úgy az *irči* a 'rovómester'. A 10. feliratot Németh iLBeK-nek olvasta. Nyilván a *bek* 'erős' szóra gondolt, amely gyakori a török nevekben és nem tévesztendő össze a *beg-gel*. A *bek* és *berk* azonos jelentésű szavak biztosan összefüggnek (vö. mongol *berke*) és az *-r-*es változat, Kásgári véleményével szemben, valószínűleg a régebbi. Ennek ellenére bizonyos, hogy a *bek* alak is igen régi és ebben a feliratban Németh megfejtése elfogadhatónak látszik. A 11. felirat két betűjével nem lehet sokat kezdeni. A *si-* a régi; török nyelvben 'tör, eltör' jelentéssel fordul elő. A 12. felirat nyilván név. Az ótörök *tobuĵ*, *tobiĵ* kerek tárgyat jelent, labdát, a csontok domború részét, térdkalácsot. Alapszava a *tob* 'golyó, labda stb.', s ez a *to* 'tele lenni' ige származéka, amely maga már az ótörökben sem élt, de igen kiterjedt szócsaládja van. A név jelentéstani háttérében talán a „kövér” lehet.

Az ábécé szerkezetével kapcsolatban most csak annyit jegyeznek meg, hogy egyfelől két hangot jelölő betű feltűnően hiányzik, az *š* és a *z*. Ez természetesen többféleképpen magyarázható. Az egyik magyarázat az lehetne, hogy a rövid szövegekben nem fordul elő, ennek is van matematikai esélye. A másik az, hogy két betűt rosszul fejtettem meg. Feltűnő viszont ugyanakkor, hogy az írásnak két *r* és két *l* betűje van. Ez talán nem véletlen és összefügg az *š* és *z* hiányával. Nem fordul elő a *p* jele és nincs — egyelőre — külön jel a várt *ŋ-re*. A *d-*nek két jele van, az egyik a szarvasi feliratban fordul elő szóvégen, a másik a nagyszentmiklósiban talán mindkét esetben intervokális helyzetben, esetleg a 2-es feliratban *-r-* előtt. Lehet, hogy ez utóbbiak egy más minőségű *d-t*, esetleg egy már spirantizálódott változatot jelölnek?

A betűk megadott hangalakjai az ótörök normákat követik. Ez így természetesen a megfejtő bizonyos önkénye annak elősegítése érdekében, hogy a szavak etimológiailag azonosíthatók legyenek. Semmi biztosítékunk

nincs arra, hogy pl. az itt G-vel jelölt hang biztosan, vagy minden helyzetben zárhang volt. Az sem biztos, hogy az itteni betűk hangértéke írástörténetileg is mindig azonos volt, sőt ez igen valószínűtlen. Elképzelhető, hogy pl. a *V* eredetileg /b/ hangot, a *B* /p/ hangot jelölt. A kiegészített, tehát ki nem írt magánhangzók megadott értékei is csak támpontul szolgálnak, pl. zártsági vagy nyíltsági fokuk nem biztosan azonos azzal, amit a betűk szuggerálnak. Gondoljunk arra, hogy latinbetűs Árpád-kori nyelvemlékeink betűi mögül milyen nehézségek árán lehet csak rekonstruálni a korabeli kiejtést, és azt sem mindig teljes bizonyossággal (l. Benkő Loránd, *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei* című, módszertani szempontból is példamutató munkáját). Nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy a nagyszentmiklós—szarvasi írás mögött nem feltételezhetünk olyan írásgyakorlatot, mint amely mégis középkori kolostorainkban és a kancelláriákban kialakult. A leírók egy „halott” szöveget rögzítettek egy ismert írással, egy írás ismerete azonban nem jelent még „írásbeliséget”. Az „avar” írásbeliségről mind ez ideig tudomásom szerint összesen egy halvány forrásutalás van. Feltételezhető tehát, hogy a feliratokban „hiba”, „elírás” van. A javasolt megfejtésnek több olyan bizonytalan pontja van, amelyet magam is jól látok. Ezek egy része talán a fentiek figyelembevételével lesz áthidalható. Bizonyára van olyan része is a megfejtésnek, amely a további kutatás során lesz nyilvánvaló. Tudatában kell lennünk annak, hogy a megfejtésnek még csak a kezdetén vagyunk.

XIII. Tábla. A szarvasi tütartó forgatásának rajza a törés és az írásirányának jelölésével

A Buyla felirat

A kifogástalanul olvasható görög betűkkel írt Buyla-felirat a következőképpen néz ki:

+ BOYHAA · ZOAIAN · TECH · ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ · BOYTAOYA
 ΖΩΑΙΑΝ · ΤΑΓΡΟΓΗ · ΗΤΖΙΓΗ · ΤΑΙΧΗ

Az eddigi megfejtések ismertetését és bírálatát most elhagynám, erre természetesen a végleges publikációban vissza fogok térni. Két megjegyzést azonban előre bocsátanék. Az egyik az, hogy szinte minden megfejtő abból indult ki, hogy a szövegben a „felfüggeszteni”, „csat” fogalmak fordulnak elő. A tárgyra a csatot nemcsak később illesztették rá, hanem olyan helyre, amely a feliratot nem vette figyelembe. A másik megjegyzés, hogy M. Erdal (még sajtó alatt levő) közleményének kivételével, a megfejtők a görög betűket „klasszikus” értékükben olvasták, s nem voltak tekintettel azok középgörög (bizánci) ejtésére, s arra a helyesírásra, amellyel a bulgáriai görögbetűs feliratokban (közel száz ilyen ismerünk) megfigyelhetünk.

A Buyla névről már sokat írtak, itt csak az ismert adatok közül a ΒΩΥΛΕ, a ΒΟΥΛΗΑ és a ΠΗΛΕ adatokra hívnám fel a figyelmet. A Butaul biztosan török név, első része a régi török *bota* 'tevecsikő', a második az *oyul* 'fiú, gyerek' a *bota oyul* névösszetétel török forrásból is adatosható. Bár a *župan* cím ZOAIAN, illetve ΖΩΑΙΑΝ írásmódja szokatlan, a kérdés csak az lehet, hogy az -oa- gráfia milyen hangot tükröz. Valószínű, hogy azt jelezi, hogy az -u- redukciója már megindul. A szövegekben a legtöbb gondot a TECH, illetve TAICH szó okozta, mindkettő egy korabeli *tesi* vagy *teši* átírása. A megfejtők többsége a török *tepsi* 'tál' szóval egyeztetette (helyesen *ótö. tebsi*), illetve ennek egy nyelvjárási változatát feltételezték. Ez azonban ma már a szó történetének és elterjedésének ismeretében nem tartható. Németh a végső fokon arab eredetű *taz* 'tál' másutt ki nem mutatott magashangrendű változatának gondolta. Én megfontolandónak tartom, hogy itt akár *tes*, akár *teš* a helyes olvasat, egy 'vár' jelentésű szóval van dolgunk. Kásgárinál előfordul egy szó, amely *tyz*-nek van írva és ahol vokalizálva van *tez*-nek olvasandó. Kásgári szerint így hívnak minden magas helyet, 'és a perzsák átvették ezt a szót és így hívják váraikat'. A tényleges helyzet persze fordított, egy iráni szóval van dolgunk, amelyet a törökök ugyanúgy átvettek, ahogy a magyarokhoz került a *vár* szó. A *diz*, *dež* jól ismert a perzsában, de nem kívánék itt további részletekbe bonyolódni. Török oldalon a szókezdő *t*- és a szóvégen akár -s, akár -z, akár -š elképzelhető, részben hanghelyettesítési okok miatt. Az mindenestre figyelemre méltó, hogy korai helyneveink között a déli területeken több *Tés* és *Dés* helynevünk van (egy *Tees* castrum éppen Csongrádból, Győrffy, Árpád-kori Ma. o. tört. földr. I. 1906).

A ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ alapszava *düye*- ejtést tükröz. A törökségben ismerünk egy *tüye*- szót. Bár megvan a csuvasban is, ott talán korai jövevény egy másik török nyelvből. Jelentése „(terhet) felrak”. A szó „építeni” jelentését egyelőre nem tudom adatolni, de a magyar *rak* ige jelentéstani párhuzama elég alap arra, hogy itt is feltételezzük. A szóvég többféleképpen magyarázható. Valószínű, hogy a -t- a műveltető képző és az -öyi végződésben az ötörök voluntatívus -ayin/eyin megfeleelőjét kell látnunk. A ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ tehát *düyetöyi*-nek olvasandó és egy ötörök *tüyeteyin*-nek felel meg, jelentése 'építtessem fel!' A második mondategység ΗΤΖΙΓΗ ΤΑΙΧΙ első, *ičyi*, elemében

nem az *ič*-'inni' igét, hanem az *ič* 'belső' szót találjuk. A törökségben az *ičegü*, *ičigi* általában 'belsőség, belső szervek, ami belül van' jelentéssel fordul elő, az *ičiyi tesi* itt 'belső vár'. A ТАЙРОҒИ szót eddig általában a *taq*- 'felfüggeszteni' szóval azonosították, abból kiindulva, hogy a tárgyra előre ráírták, hogy fel fogják akasztani. Van a török nyelvben egy, igaz ritka, homofon szó: *taq*- 'kimenni, elindulni, megkezdeni' (vö. csuvas *tux*-). Ebből képzett alak a *taqur*-. Ugyancsak a voluntativus-optativus jelével *taqurayin > *tagroyi > *tayroyi*.

A voluntativus-optativus a türk feliratokban azt fejezi ki, hogy én a jövőben mit akarok csinálni, mire határoztam el magamat, pl. *bän ebgerü tüseyin* 'én a házhoz (= a táborba) mindenképpen le fogok menni', *türk bodun ölüreyin uruysiratayin tir ermiş* '(A kínaiak) azt mondták (*tir ermiş*), a török népet (*türk bodun*) pusztítsuk el (*ölür-eyin*), irtsuk ki gyökerestől (*uruysirat-ayin*)'.

A Buyla-felirat fordítása így hangzik:

„Buyla župan várát felépíttetem!

Butaul župan, elkezdem a belső várat!”

Ezek szerint egy fogadalmi felirattal van dolgunk.

RÓNA-TAS ANDRÁS

The Inscription on the Needle Case of Szarvas

by ANDRÁS RÓNA-TAS

On the 27th April, 1983 Mrs. I. Juhász discovered a needle case in an Avar cemetery at Szarvas, SE Hungary. Until the end of 1984, 413 graves have been unearthed. The bone case of prismic form was found in grave No. 67 which pertains to the latest period of the cemetery and the grave is provisionally dated to the first half of the 8th century. The case is about six and a half cms long, two sides are ca 8 mms, the two others ca 10 mms wide respectively. The author had the opportunity to investigate the very small object with a microscope.

The first task was to make a careful paleographic reconstruction (see Tables III–IX). The alphabet turned out to be the same as the one used on the famous Treasure of Nagyszentmiklós, which is about 100 kms far from Szarvas. The author had the opportunity to investigate in collaboration with Prof. R. Göbl the Treasure of Nagyszentmiklós kept now in the Kunsthistorisches Museum, Vienna. This autopsy resulted in a revision of the earlier drawings, and a new paleographical edition by Göbl and the author of these lines is foreseen.

The second part of the paper gives a preliminary report on the decipherment of the Inscription of Szarvas. A tentative translation runs:

(a) Varoboqan, you, I praise . . . . .

Törgüs, you, let be joy

Erse, you, destroy the poison(evil); having
increased, carved

(So)let it be! Let it carve!

In the third part a new interpretation of the inscriptions of Nagyszentmiklós is suggested (Table XII).

The fourth part offers a new reading and translation of the Buyla inscription written with Greek letters. The transcription should be: *Buyla župan tesi düyetöyi*, *Butaul župan tayroyi içiyi tesi* and the translation: "I shall build the castle of Buyla župan, Butaul župan, I am going to (begin) the inner castle". The crucial word *tes* or *teš* is an Iranian loan in early Turkic, attested also by Kāšgari, and had the meaning "castle".

The paper is a preliminary report and some alternative solutions are under consideration.